

De grootstad Amsterdam kreeg het leeuwedeel van de Nederlandse bijdragen toebedacht. H. Diederiks, 'The Amsterdam Elite at the Beginning of the Nineteenth Century' (445-457) onderzoekt statistisch de sociale en religieuze samenstelling en de geografische herkomst van de Amsterdamse rijken, hun vestigingsplaats in de stad en hun politieke invloed. B. de Vries, 'Electorate and Elite in Amsterdam around 1850' (459-470) zet dit thema voort voor het midden van de eeuw. Haar theoretische en methodologische aanpak, speciaal in verband met de sociale mobiliteit, verdient alle lof. R. van Engelsdorp Gastelaars, M. Wagenaar, 'The Changing Patterns of Elite Neighbourhoods in Amsterdam' (471-484) gaan eveneens uit van een degelijke theoretische probleemstelling, die zij door ingenieus gebruik van het bronnenmateriaal weten te beantwoorden.

Ook de religieuze leidersgroepen komen in deze bundel aan bod. L. Schorn-Schütte karakteriseert de protestantse hofpredikanten in Hessen-Kassel, Hessen-Darmstadt en Braunschweig-Wolfenbüttel in de zeventiende eeuw (275-336). H. Schilling van zijn kant doet ons uitvoerig verslag over zijn doorwrocht onderzoek naar 'Das calvinistisch Presbyterium in der Stadt Groningen während der frühen Neuzeit und im ersten Viertel des 19. Jahrhunderts. Verfassung und Sozialprofil' (195-273), waarbij hij ook ingaat op de vervlechting tussen kerk- en stadsbestuur.

De snelle raadpleging van deze bundel gewijd aan vooraanstaande stedelijke geslachten wordt vergemakkelijkt door een alfabetisch register van persoons- en geslachtsnamen.

In zijn geheel is de bundel een merkwaardige bijdrage tot de sociale geschiedenis. Hij biedt als het ware een *status questionis* van het onderzoek naar de stedelijke elites, belangrijk vergelijkingsmateriaal én voorbeelden van probleemstelling en methodologie.

R. van Uytven

NIEUWE GESCHIEDENIS

S. D. Muller, *Charity in the Dutch Republic. Pictures of Rich and Poor for Charitable Institutions* (Studies in the Fine Arts, Art Patronage III; Ann Arbor: Umi Research Press, 1985, xxii + 295 biz., \$56.50, ISBN 0 8357 1518 3).

Dit boek, oorspronkelijk een in 1982 verdedigd proefschrift, geeft de resultaten weer van een onderzoek naar afbeeldingen (in het bijzonder schilderijen) die betrekking hebben op armoede en armenzorg in de Noordelijke Nederlanden in de zestiende en zeventiende eeuw. Het gaat de schrijfster niet louter om een kunsthistorische analyse van de voorstellingen, maar het werk is vooral een poging te laten zien hoe de opvattingen over deze sociale verschijnselen vorm kregen en hoe de maatschappelijke realiteit daarachter in de kunstproductie tot uitdrukking komt. Deze invalshoek krijgt gestalte door in het kader van de sociaal-economische ontwikkeling de aard van de charitatieve instellingen uit die tijd te bestuderen. Twee typen afbeeldingen staan centraal: groepsportretten van regenten en regentessen en de Werken van barmhartigheid.

In het geval van de portretten leidt een iconografische benadering tot een schets van de ideologie die de achtergrond van opdrachten en uitbeeldingen vormt. Calvinistische opvattingen over liefdadigheid stralen van geportretteerden en attributen af, zij het dat deze gestempeld zijn door het zestiende-eeuwse bijbels-humanisme en de Erasmiaanse ethiek.

Voortvloeiend uit hun Godsgeloof worden de ethische bedoelingen van de opdrachtgevers — het verrichten van voor de samenleving goede werken — gevisualiseerd. De christelijke boodschap wordt maatschappelijk gezien vorm gegeven in het zogenaamd Aktief Leven, een concept dat in de zestiende eeuw met name in Coornherts werk besloten ligt. Vóór ons zien wij als het ware persoonlijke deugden die Gode welgevallige daden in de wereld voortbrengen.

In het tweede deel zijn het uitgangspunt de Werken van barmhartigheid waartoe het in 1613 opgerichte Amsterdamse aalmoezeniershuis aan Wemer van den Valckert in 1626 opdracht gaf. Dit type voorstelling dat in de zestiende eeuw populair was geworden en aansluiting vond bij de sociale praktijk van die eeuw, blijkt ook in de daarop volgende eeuw, zij het enigszins aangepast aan de nieuwe verhoudingen, door de bestuurders veelvuldig te zijn besteld. Waarom kozen de opdrachtgevers in de 'moderne' Gouden Eeuw met zijn andere sociale realiteit en diensgevolge andere charitatieve organisaties voor de representatie van hun ideeën en idealen een 'conservatieve' vorm?

Evenals bij de groepsportretten is het nu de bedoeling duidelijk te maken welke religieuze en ethische boodschap deze schilderijen bevatten en hoe zij uitdrukking zijn van eigentijdse gebeurtenissen. In de zestiende-eeuwse voorstellingen van de Werken ziet de auteur (de uitzonderingen buiten beschouwing gelaten) de al genoemde bijbels-humanistische opvattingen, waarin een moreel betere wereld als doel van ons handelen op de voorgrond staat, inclusief de concretisering daarvan weerspiegeld. Is er in de zestiende eeuw zo overeenstemming tussen theorie en praktijk én visualisering, in het daarop volgende tijdvak is dat geenszins het geval. De praktijk van de zeventiende eeuw krijgt een zestiende-eeuwse verpakking. Behalve de uitbeelding van het Aktief Leven wordt de overeenkomst tussen de burgerlijke armenzorg en de traditionele parochiale liefdadigheid, ondanks de gewijzigde religieuze, politieke en sociale verhoudingen, door Van den Valckert benadrukt. In opdrachten van andere instellingen vinden we dezelfde spanning tussen idee en realiteit. Waarom kozen de zeventiende-eeuwse regenten de traditionele vorm? Het antwoord ligt 'in the commonly accepted sociological assertion that people's cultural perceptions of change lag behind the actual experience' (51).

Ook in de Werken die niet van de kerk uitgaande uitdelingen aan de armen op bepaalde zondagen tot onderwerp hebben, komt de traditionele kijk van de armbestuurders en andere afnemers tot uitdrukking. De relatie tussen de gebureaucratiseerde armenzorg uit de zeventiende eeuw, die in samenhang met de urbanisatie te kampen had met toenemende armoede, en de oude parochiale zorg van christelijke *charitas* krijgt door middel van conservatieve beelden gestalte. Deze voorstellingen laten de beoefening van de naastenliefde zien, zoals deze in de zestiende eeuw buiten de kerk om werd beoefend en als zodanig door de bijbels-humanisten gepropageerd. De achtergrond van de populariteit van deze schilderijen in de zeventiende eeuw wordt gevormd door de overtuiging dat de parochiale armenzorg (versterkt uit de Opstand en Reformatie te voorschijn gekomen) het beste antwoord was op de uitdaging van bevolkingsgroei, c.q. immigratie, en welvaartsstijging. Ook hier staat de verbeelding haaks op de realiteit.

Er is geen slothoofdstuk met samenvatting of conclusies, maar wel een epiloog met soortgelijke iconografische analyses van voorstellingen van niet-institutionele liefdadigheid, van winterlandschappen, c.q. ijsvermaken met armelui, van bedelaars op de markt en van Sint Maarten. Mij staat geen ruimte tot beschikking om de interpretatie daarvan weer te geven, maar evenals in het geval van de portretten en de Werken vind ik de kijk van mevrouw Muller hierop razend interessant.

Dat wil niet zeggen dat ik haar visies zonder meer onderschrijf. Sommige oplossingen van de iconografische puzzels lijken mij ver gezocht. Verder is de uiteenzetting over de ideeënwereld, in het bijzonder de invloed van het bijbels-humanisme, dermate beknopt en simpel dat de bewijsvoering over de relatie met de wijze van uitbeelden mij veel te mager is. Ditzelfde geldt voor de relatie tussen afbeelding en de sociale werkelijkheid van armoede en armenzorg. Het sociologisch credo maakt mij alleen maar meer kopschuw. Er zouden trouwens heel andere argumenten zijn aan te voeren om de conservatieve voorkeur van de opdrachtgevers te begrijpen. Nu is de koppeling van verschillende aspecten van het verleden — een activiteit die beheersing van uiteenlopende subdisciplines van ons vak vraagt — natuurlijk ook niet zo eenvoudig en ik wil anderzijds dan ook mijn bewondering voor de durf en inventiviteit van de schrijfster niet onder stoelen of banken steken. Minder sympathiek is het vingertje dat zij in de inleiding opheft naar niet nader genoemde Nederlandse en Amerikaanse sociaal-historici. Dat doet ook wel komiek aan in een boek van 1985 dat op een enkele uitzondering na geen publikaties gebruikt van na 1976!

L. Noordegraaf

M.-J. Desmet-Goethals, *Levinus Crucius en zijn Threnodia (1548). Bijdrage tot de studie van het humanisme in de Nederlanden* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, Klasse der letteren, jaargang XLVII, nr. 116; Brussel: Paleis der Academiën, 1985, 224 blz. + 20 blz. facs., Bf000,-, ISBN 90 6569 355 6).

Pas in de laatste decennia is de studie van het Nederlandse humanisme werkelijk op dreef gekomen: aan zowat alle universiteiten in Noord en Zuid wordt baanbrekend werk verricht, en niemand zal zich nog voorstellen dat de Neolatijnse letterkunde uitsluitend de zaak was van een handvol beroemdheden als Erasmus, Lipsius en Hugo Grotius. Toch blijft het gebied nog onoverzichtelijk, en is van de duizenden boeken, de haast ontelbare documenten die in bibliotheken en archieven berusten, slechts een miniem gedeelte onderzocht. Daarom is het verschijnen van een monografie als deze, al handelt ze over een vrijwel vergeten auteur, zo welkom.

Levinus Crucius (vanden Cruyce, uit Ename bij Oudenaarde) komt in de zeventiende-eeuwse biografische woordenboeken voor, maar zelfs zijn geboorte- en overlijdensjaar zijn onbekend. Hij kreeg zijn eerste onderricht in het Latijn te Nieuwpoort, samen met de latere theoloog Hiëronymus Clichtoveus, en ging daarna waarschijnlijk te Leuven studeren. Hij was leraar te Nieuwkerke in 1508, te Belle (thans Bailleul, Frans-Vlaanderen) in 1512, en werd in 1528 pastoor te Boeschepe, een dorp van 600 inwoners halfweg tussen Poperinge en Belle. Wellicht bleef hij ook zijn leraarsambt uitoefenen; het was alleszins aan hem te danken dat de Deense humanist Jacobus Jaspardus gedurende enkele jaren te Belle Grieks kwam doceren, wat toen nog uitzonderlijk was.

Crucius' eerste werken waren van louter pedagogische aard: een bundel aanvullingen bij de *Syntaxis* van Badius Ascensius (Parijs, 1512; Antwerpen, 1521), de postume uitgave van Despauterius' *Orthographia* (Antwerpen, 1529), twee *Disticha* Catow'-j-edities (Gent, 1541, 1546, de eerste met een Griekse vertaling door Planudes, een Franse door de drukker Joos Lambrecht, en een Vlaamse door Crucius zelf). Maar zijn voornaamste geschriften hebben